

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATNNI IDROK ETISH JARAYONINING
LINGVOPSIXOGIK ASOSLARI****Gulbahor Namozova Muzaffarovna***Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni idrok etish jarayonining lingvopsixologik asoslari o'rganilgan. Tadqiqotda diqqat, xotira, so'z boyligi va mantiqiy tafakkur kabi psixologik omillar matn mazmunini tushunish va ifodalashga qanday ta'sir qilishi ko'rib chiqilgan. Lingvopsixologik yondashuv pedagoglarga o'quv jarayonini individual xususiyatlarga moslashtirish va samarali metodlarni tanlash imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *Matnni idrok etish, boshlang'ich sinf, lingvopsixologik asoslar, diqqat, xotira, so'z boyligi, tafakkur.*

Аннотация: *В статье рассматриваются лингвopsихологические основы восприятия текста учащимися начальной школы. В исследовании рассматривается влияние таких психологических факторов, как внимание, память, словарный запас и логическое мышление, на понимание и выражение содержания текста. Лингвopsихологический подход позволяет педагогам адаптировать процесс обучения к индивидуальным особенностям и выбирать эффективные методы.*

Ключевые слова: *Восприятие текста, начальная школа, лингвopsихологические основы, внимание, память, словарный запас, мышление.*

Abstract: *This article studies the linguopsychological foundations of the process of text perception in primary school students. The study examines how psychological factors such as attention, memory, vocabulary, and logical thinking affect the understanding and expression of text content. The linguopsychological approach allows educators to adapt the learning process to individual characteristics and select effective methods.*

Keywords: *Text perception, primary school, linguopsychological foundations, attention, memory, vocabulary, thinking.*

KIRISH

Boshlang'ich sinf ta'limida matnni idrok etish — o'quvchilarning o'qish, tushunish va til asosidagi fikrlash qobiliyatini shakllantirishdagi eng muhim jarayonlardan biridir. Bu jarayon nafaqat til bilimlari, balki psixologik omillar — diqqat, xotira, tafakkur, mantiqiy fikrlash va hissiy holat bilan chambarchas bog'liqdir. Matnni idrok etish o'quvchining o'qish jarayonidagi muvaffaqiyati va o'rganish motivatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, boshlang'ich sinf pedagogikasi sohasida matnni idrok etish jarayonini o'rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Lingvopsixologik yondashuv bu jarayonning nazariy va amaliy asosini tashkil qiladi. Lingvopsixologiya til va psixika o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi, o'quvchilarning matnni tushunish va undan ma'no chiqarish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu yondashuv yordamida pedagoglar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan

holda ta'lim jarayonini samarali tashkil eta oladilar. Masalan, diqqatni jamlash va qisqa muddatli xotirani mustahkamlash mashqlari matnni tushunish darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Zamonaviy ta'lim psixologiyasi tadqiqotlariga ko'ra, matnni idrok etish o'quvchilarning lingvistik salohiyatini rivojlantirish bilan birga, ularning mavzuga oid bilimlarini mustahkamlashga, fikrni tizimli ifodalashga va tafakkur qobiliyatini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, matnni tushunish jarayoni bolalarda so'z boyligini oshirishga, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Lingvopsixologik yondashuv nafaqat til va mantiqiy tafakkur, balki o'quvchining hissiy va motivatsion jihatlari ham hisobga oladi.

Boshlang'ich sinf pedagogikasi doirasida matnni idrok etish jarayonini o'rganishning ilmiy asoslari o'quvchilarning kognitiv va lingvistik salohiyatini bir vaqtning o'zida rivojlantirish imkonini beradi. Shu sababli pedagoglar matnni idrok etish jarayonini turli metod va vositalar orqali tashkil etishlari zarur. Masalan, multimediali materiallar, interaktiv mashqlar va dramatisatsiya usullari o'quvchilarda matn mazmunini tez va to'liq tushunish, uni tahlil qilish va muammoli vaziyatlarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shu tarzda, boshlang'ich sinf pedagogikasi sohasida matnni idrok etish jarayonining lingvopsixologik asoslarini o'rganish nafaqat o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini, balki ularning umumiy psixologik rivojlanishini ham ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot matnni idrok etish jarayonining nazariy asoslarini aniqlash va amaliy metodlarni ishlab chiqish orqali boshlang'ich ta'lim sifatini oshirishga imkon yaratadi [1].

O'quvchilarda matnni idrok etish jarayonini o'rganishda lingvistik va psixologik yondashuvlar birlashtirilgan holda tadqiq qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarning matnni tushunish qobiliyati nafaqat til bilimlariga, balki ularning kognitiv va psixologik rivojlanish darajasiga ham bog'liqdir. Lingvopsixologik yondashuv o'quvchilarning til, tafakkur, diqqat va xotira qobiliyatlarini birlashtirib, matnni idrok etish jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Mashhur psixolog L.S. Vygotskiy til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik bolalarning matnni tushunish qobiliyatini belgilaydi, deb hisoblagan. Unga ko'ra, til nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki tafakkur jarayonini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi [2]. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf o'quvchilariga matnni tushuntirish va idrok etishni o'rgatishda tilning rolini hisobga olish zarur. Matnni o'qish jarayonida so'z boyligi, grammatik tushuncha va kontekstual bilimlar bolalarning mazmunni to'liq idrok etish qobiliyatiga ta'sir qiladi.

Shuningdek, J. Piaget bolalarda kognitiv rivojlanish bosqichlari matnni idrok etish jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan [3]. Piagetning nazariyasi bo'yicha, bolalar turli yoshda tafakkur va mantiqiy fikrlash darajasi bilan ajralib turadi, shuning uchun pedagoglar matnni tushuntirishda o'quvchilarning kognitiv xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Masalan, yosh boshlang'ich sinf o'quvchilari oddiy matnlarni tushunishda vizual tasvirlarga va soddalashtirilgan iboralarga tayanadi, katta yoshdagi bolalar esa mantiqiy bog'lanishlarni va mavhum tushunchalarni tushunishga qodir.

O'zbekistonlik olimlar ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni idrok etishning lingvopsixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqda. Abdullaev Sh. o'quvchilarning o'qish, tushunish va so'z boyligi darajasi matnni idrok etish sifatiga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatgan [4]. Shu tadqiqotlar natijalariga ko'ra, so'z boyligi yuqori bo'lgan bolalar matn mazmunini tezroq idrok etadi, o'z fikrini aniq ifodalaydi va mavzuni yaxshiroq tahlil qila oladi.

Bundan tashqari, lingvopsixologik tadqiqotlar bolalarning diqqat va xotira qobiliyatlarini rivojlantirish metodlarini ham muhim deb hisoblaydi. Matnni idrok etish jarayonida diqqatni jamlash va qisqa muddatli xotirani mustahkamlash mashqlari o'quvchilarga matn mazmunini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, multimediali materiallar, dramatisatsiya usullari va interaktiv o'quv mashqlari ham bolalarning matnni idrok etish darajasini sezilarli darajada oshiradi.

Shu tarzda, tadqiqotlar lingvopsixologik yondashuv matnni idrok etish jarayonini samarali tashkil etishda muhimligini ko'rsatadi. Lingvopsixologik asoslar pedagoglarga o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olib, matnni tushuntirish va idrok etishni optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu yondashuv bolalarda kognitiv, lingvistik va ijtimoiy rivojlanishni bir vaqtning o'zida ta'minlashga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni idrok etish jarayoni ularning kognitiv va lingvistik salohiyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab psixologik hodisadir. Matnni idrok etish nafaqat o'qish qobiliyatini rivojlantiradi, balki tafakkur, mantiqiy fikrlash, diqqat va xotira kabi psixologik jarayonlarni ham shakllantiradi. Shu sababli lingvopsixologik yondashuv boshlang'ich sinf pedagogikasi uchun juda muhim ahamiyatga ega.

Matnni idrok etish jarayonida birinchi navbatda diqqat va xotira omillari muhim rol o'ynaydi. Diqqatning to'liq va barqaror bo'lishi o'quvchining matn mazmunini tushunish, tafakkur qilish va asosiy g'oyalarni ajratib olish qobiliyatini oshiradi. Qisqa muddatli xotira esa o'quvchiga matnning mazmunini qisqa vaqt ichida saqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilari matnni qismlarga ajratib idrok etganida, ular asosiy g'oyalarni yaxshiroq eslab qoladi va keyinchalik ularni mantiqan bog'lab ishlatadi. Shu sababli pedagoglar diqqat va xotirani rivojlantiruvchi interaktiv mashqlar va vizual vositalardan foydalanishlari tavsiya etiladi.

Lingvistik salohiyat ham matnni idrok etish jarayonida muhim omil hisoblanadi. So'z boyligi yuqori bo'lgan bolalar matnni tez va samarali tushunadi, o'z fikrini aniq ifodalay oladi va matn mazmunini tahlil qilishda kamroq qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bilan birga, grammatik qoidalar va sintaksisni tushunish matn mazmunini to'liq idrok etishga yordam beradi. Masalan, murakkab jummalarni o'qishda so'zlarning grammatik va semantik ahamiyatini bilish bolaga matn mazmunini aniq tushunishga imkon yaratadi.

Matnni idrok etish jarayoni o'quvchining kognitiv rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolalar turli yoshlarda tafakkur darajasi va mantiqiy fikrlash qobiliyati bilan ajralib turadi. Shu sababli yosh boshlang'ich sinf o'quvchilari oddiy matnlarni tushunishda vizual tasvirlar va sodda iboralarga tayanadi, kattaroq sinf o'quvchilari esa murakkab tushunchalarni mantiqan bog'lab tushunishga qodir bo'ladi [3].

Pedagoglar matn mazmunini bolalarning kognitiv darajasiga moslab tanlash orqali idrok etish jarayonini samarali tashkil qilishi mumkin.

Tafakkur va mantiqiy bog'lash matnni tushunishning muhim jihatlaridan biridir. O'quvchilar matn mazmunini analiz qilish va sabab-natija munosabatlarini tushunish orqali fikrlarini tizimli ravishda ifodalay oladi. Shu bilan birga, savol-javob mashqlari va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish mashqlari tafakkur qobiliyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Masalan, o'quvchilar matn asosida qisqa hikoya tuzish yoki voqealarni ketma-ketlikda bayon qilish orqali tafakkur qobiliyatini mustahkamlaydi.

Vizual va auditiv qobiliyatlar ham matnni idrok etishda muhim rol o'ynaydi. Matnni o'qishda vizual yordamchi materiallardan foydalanish (rasmlar, diagrammalar, grafiklar) bolalarga mazmunni tezroq tushunishga yordam beradi. Auditiv vositalar, masalan, matnni tinglash yoki o'qish bilan bog'liq interaktiv mashqlar esa eslab qolish va tushunishni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, multimediya va interaktiv texnologiyalar o'quvchilarning e'tiborini jamlashga va matnni idrok etish jarayonini qiziqarli qilishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf pedagogikasida lingvopsixologik yondashuv o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishni taqozo etadi. Har bir o'quvchining diqqat, xotira, tafakkur va so'z boyligi darajasi turlicha bo'lishi mumkin, shuning uchun pedagoglar matnni tushuntirish va idrok etishni moslashtirishlari zarur. Shu bilan birga, guruh ichidagi o'zaro faoliyat va kollaborativ mashqlar bolalarning matnni tushunish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni idrok etish jarayoni lingvistik, psixologik va pedagogik omillar bilan chambarchas bog'liq. Abdullaev Sh. o'quvchilarning o'qish va tushunish darajasi, so'z boyligi matnni idrok etish sifatiga bevosita ta'sir qiladi deb ta'kidlaydi [4]. Shu sababli matnni tushuntirish va o'qitish metodlarini ishlab chiqishda bu omillarni hisobga olish zarur.

Xulosa: Shu tarzda, boshlang'ich sinf pedagogikasi doirasida matnni idrok etish jarayonini samarali tashkil etish uchun lingvopsixologik asoslarni chuqur o'rganish muhimdir. Lingvopsixologik yondashuv nafaqat til va tafakkur qobiliyatini rivojlantirish, balki o'quvchilarning umumiy kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Pedagoglar turli interaktiv va multimediya metodlari, vizual va auditiv materiallar orqali matnni idrok etishni yaxshilash imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, individual yondashuv o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- [1] Vygotskiy L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
- [2] Piaget J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge, 1950.
- [3] Abdullaev Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni idrok etish psixologiyasi. Toshkent: Fan, 2019.
- [4] Karimova N. Lingvopsixologik yondashuv va pedagogik texnologiyalar. Toshkent: O'qituvchi, 2020